

Родюк М. В.,

Київський національний лінгвістичний університет, м. Київ

ФУНКЦІОНУВАННЯ ДІЄПРИКМЕТНИКІВ ТЕПЕРІШНЬОГО І МИНУЛОГО ЧАСУ В СУЧАСНІЙ НІДЕРЛАНДСЬКІЙ МОВІ

У статті розглядаються особливості функціонування дієприкметників теперішнього і минулого часу в сучасній нідерландській мові. Аналізуються різні підходи до вивчення дієприкметників, властиві сучасній україністиці і нідерландистиці. Незважаючи на спорідненість нідерландської мови з іншими германськими мовами, їй властивий ряд граматичних особливостей, серед яких і специфічна актуалізація дієприкметників у реченні, а саме в предикативній і атрибутивній позиціях.

Ключові слова: дієприкметник, нідерландська, дієслово, прикметник

В статье речь идет об особенностях функционирования причастий настоящего и прошедшего времени в современном нидерландском языке. Анализируются разные подходы к изучению причастий, характерные для современной украинистики и нидерландистики. Несмотря на родство нидерландского языка с другими германскими языками, он обладает своими грамматическими особенностями, среди которых и специфическая актуализация причастий в предикативной и атрибутивной позициях.

Ключевые слова: причастие, нидерландский, глагол, прилагательное

The article studies the functions of the present and past participles in present-day Dutch sentence. It also provides the comparative analysis of the approaches to the definition of participle accepted by the Ukrainian and Dutch researchers. Despite the fact that Dutch is grammatically close to German and nowadays comes under strong influence of English, it displays some specific features that are not to be found in these two languages, one of them being the predicative and attributive function of the participle.

Keywords: participle, Dutch, verb, adjective

У сучасному мовознавстві не існує єдиного погляду на проблему визначення частиномовної належності дієприкметника. Це пояснюється не тільки існуванням різних підходів до класифікації слів, але й тим, на прикладі якої мови ця класифікація проводиться. В залежності від того, який принцип покладено в основу класифікації (лексичний, морфологічний або синтаксичний), дієприкметники відносять до класу дієслів або прикметників, чи вбачають в них гетерогенні утворення, які об'єднують в собі ознаки як дієслів, так і прикметників. На останнє вказує і сам термін: в українській мові ці слова називаються *дієприкметниками*, в англійській і російській – відповідно *participles* і *причастия*. Відсутність єдиного погляду на проблему частиномовної належності дієприкметника зумовлює її актуальність і вказує на необхідність поглибленого вивчення даного явища. Метою нашого дослідження є виявлення особливостей функціонування дієприкметників теперішнього і минулого часу в сучасній нідерландській мові. Матеріалом слугують дієслова і дієприкметники теперішнього і минулого часу, вибрані з нідерландськомовних текстів останніх десятиліть.

Частиномовна належність дієприкметника і по цей час викликає дискусії в лінгвістичній літературі. Досить широкого висвітлення вона набула в українськомовних і нідерландськомовних наукових працях. Більшість традиційних класифікацій частин мови не можна вважати виключно семантичними, або чітко морфологічними, чи тільки синтаксичними. Головною ознакою сучасних класифікацій є екліктизм, тобто поєднання різнорідних, часто протилежних принципів і теорій. Так, Л.В. Щерба врахував три критерії: семантичний, морфологічний і синтаксичний. Саме на цій концепції й ґрунтується сучасна класифікація частин мови.

Визначаючи місце дієприкметника в системі частин мови, Г. М. Гнатюк, автор монографічного дослідження «Дієприкметник у сучасній українській літературній мові», справедливо зазначає, що «не має іншого класу слів, за винятком займенника і числівника, який би зазнав таких різних кваліфікацій і оцінок...» [3, с. 6].

У XVII ст. найдокладніше про вживання дієприкметників писав М. Смотрицький. У своїй граматиці він докладно розбирає відмінювання дієприкметників за зразком прикметників [13, с. 360-376]. І. Ужєвич, як і М. Смотрицький, виділяє дієприкметник в окрему частину мови з властивими їй дієслівними і прикметниковими ознаками. Вчений також звернув увагу на те, що українській мові не властиві активні дієприкметники, замість яких використовуються описові конструкції [14, с. 44]. Слід зазначити, що до кінця XIX ст. в більшості граматики, присвячених українській мові, використовувався передусім церковнослов'янський термін *причастіє*, і тільки в 1893 р. коли вийшла «Руська граматика» С. Смалъ – Стоцького і Т. Гартнера, починає широко використовуватися сучасний термін *дієприкметник* [12, с. 76, 92]. О. Б. Курило використовувала термін – композит *причасник – прикметник* [9, с. 80-83], а Г. А. Л'їнський навіть намагався ввести термін *дієслівні іменники*, який не описує повною мірою сутність цього класу слів. Його можливо використати тільки по відношенню до тих дієприкметників, які субстантивуються [7, с. 508]. На іменні ознаки дієприкметника, вказують й інші терміни, які використовувалися вченими першої половини XX ст., зокрема імена дієслівні або імена дієсловові [6, с. 40-42; 8, с. 58].

У працях І. К. Кучеренка щодо дієприкметників застосовується терміни *відносні ад'єктивні слова* або *віддієслівні відносні прикметники*. Вчений доводить безпідставність виділення дієприкметника в окрему частину мови, а також спростовує доцільність розгляду цих лексичних одиниць як дієслівних форм [10, с. 441-446]. У традиційному мовознавстві, яке представлено роботами М.А. Жовтобрюха, В. М. Русанівського, А. П. Грищенко дієприкметник найчастіше визначається як невідмінювана дієслівна форма [5, с. 338; 11, с. 244, 408; 4, с. 363, 396;].

Представник сучасного мовознавства І. Р. Вихованець у своїй монографії «Частини мови в семантико – граматичному аспекті» визначає дієприкметник як синтаксичний і морфологічний ад'єктив. Вчений спростовує наявність у нього дієслівних категорій часу і способу, що не дає підстав вважати його формою дієслова. Автор також заперечує гібридний характер дієприкметника, натомість він вказує на його різноманітність [1, с. 176 -180]. В «Теоретичній морфології української мови», спільній праці І. Р. Вихованця і К. Г. Городенської, вказується на семантичне і граматичне роздвоєння дієприкметника. Частина дієприкметників, яка за своїм значенням наближається до прикметника, вчені називають *віддієслівними прикметниками*, а ті дієприкметники, які можуть виступати частиною дієслівного присудка – *дієслівними утвореннями* [2, с. 223].

Нідерландські вчені також не залишили дієприкметник поза увагою. Інтерес до рідної мови прокинувся у Нідерландах в XVII ст. і був результатом підняття рівня національної самосвідомості, яке було пов'язане зі здобуттям незалежності від Іспанії й утворенням власної держави. Саме в цей період зароджується нідерландистика. Вже у перших граматиках вчених цікавило питання частини мовного визначення дієприкметника.

Одним з перших звернув увагу на двосторонню природу дієприкметника Л. тен Катє. В своєму «Вступі до граматики високої нідерландської мови» 1723 р. вчений звернув увагу на те, що дієприкметник хоча і утворюється від дієслова, але в багатьох ситуаціях функціонує як прикметник. Автор запропонував назвати цю частину мови *adjectivum verbale*, тобто, дієслівним прикметником [17, с. 323]. Його ідеї продовжував розвивати інший нідерландський дослідник, П. Вейланд, якого особливо цікавила проблема частини мовного визначення дієприкметника. У 1805 р. вчений опублікував «Нижньонімецьку граматику», в перших розділах якої він писав, що «дієприкметники є утвореними від дієслова прикметниками, які позначають характер протікання певної дії і вказують на час». Однак, в подальших розділах своєї книги автор називав дієприкметники виключно неособовими формами дієслова. В розділі, присвяченому дієслову, автор докладно розбирає особливості вживання дієприкметників теперішнього і минулого часу [20, с. 144].

Визначний нідерландський лінгвіст початку XX ст. С. Хертог не обійшов своєю увагою статус та особливості функціонування дієприкметників в реченні. На думку вченого особові форми дієслова складають ядро свого класу, а іменні форми, такі як дієприкметник і інфінітив, є дієсловами «другого рангу». Завдяки тому, що ці форми здатні виражати дію як ознаку, вони «наближають дієслово до іменних частин мови». У своєму «Посібнику для викладачів нідерландської мови» вчений дає таке визначення: «Дієприкметники є іменними формами дієслова, завдяки яким дія може бути представлена як ознака, і які через це можуть використовуватися як прикметники, не втрачаючи при цьому своїх дієслівних властивостей». Під дієслівними властивостями автор розумів передусім здатність дієприкметника виступати частиною складного дієслівного присудка. Що стосується походження дієприкметників, то С. Хертог вважав, що «дієприкметники – це за походженням віддієслівні ад'єктиви, дієслівна складова яких з часом стала головною, що пов'язано зі втратою звички узгоджувати їх із суб'єктом або об'єктом» [16, с. 175-179].

У другій половині XX ст. дієприкметник продовжував залишатися в центрі уваги граматистів: С. Фоойс у своїй граматиці 1967 р. ставив запитання, якою частиною мови слід вважати дієприкметники. Відповідаючи на нього, вчений робить висновок, що ці лексеми можна віднести одночасно до прикметників і дієслів [19, с. 115]. Виключно до класу дієслів відносив дієприкметники М. Ван ден Тоорн. При цьому дослідник визначав їх як несамотійні дієслова. Цим він підкреслював, що вони самі по собі не можуть виконувати у реченні функцію присудка [18, с. 182].

У найповнішій «Загальній нідерландській граматиці», робота над якою велася з 1960 р. по 1984р., одним з редакторів якої і виступав М. Ван ден Тоорн, дієприкметники також розглядаються як форми дієслова. В цій граматиці досліджувалися відомі приклади переходу дієприкметників теперішнього і минулого часу до класу прикметників [15, с. 240].

Таким чином, існує три варіанта вирішення проблеми частини мовної належності дієприкметника, а саме: дієприкметник – це форма дієслова, дієприкметник – окрема змішана частина мови, і дієприкметник як іменна частина мови. Переважна більшість українських науковців при розгляді дієприкметника зосереджують увагу на його іменних рисах, і тому вони схильні вважати його або прикметником, або окремою змішаною частиною мови. Нідерландські вчені навпаки майже завжди розглядають дієприкметник у розділах, присвячених дієслову, хоча і відзначають його іменні риси. Однак, всіх вчених об'єднує погляд на дієприкметник як на слово, яке позначає дію як ознаку.

В нідерландській мові дієприкметники утворюються від дієслів різних структурно – семантичних класів. У своїй семантиці вони зберігають залишки значень, притаманних вихідним дієсловам. Це впливає на те, як вони функціонують у реченні. В залежності від того, до якого структурно семантичного класу належить вихідне дієслово, похідний від нього дієприкметник може вживатися атрибутивно або у формі теперішнього, або у формі минулого часу, або йому можуть бути притаманні обидві форми, але при цьому дані форми будуть виражати різні логічні співвідношення між елементами певного висловлювання. Нижче ми розберемо особливості функціонування дієприкметників, утворених від транзитивних і інтранзитивних дієслів та їхніх підвидів.

1) Транзитивні дієслова.

В прикладі (1) розбирається вживання транзитивного дієслова *taken* (робити). При атрибутивному використанні дієприкметника теперішнього часу, утвореного від цього дієслова, ядро іменникової групи в (1b) відповідає суб'єкту в (1a). Якщо ж в атрибутивній позиції використовується дієприкметник минулого часу, то об'єкт, а не суб'єкт, виступає як ядро іменникової групи, як це показано в (1c).

(1) a) *Deze man maakt al jaren kleren.* Чоловік *шиє* одяг багато років;

b) *De kleren makende man ging aar de tafel zitten en zei niets.*

Чоловік, *що шиє* одяг, *сів* за стіл і не вимовив ні слова;

с) Tenslotte halen we de gemaakte kleren weer op.

Нарешті ми привеземо зроблений одяг.

Слід також зауважити, що не всі транзитивні дієслова можуть утворювати дієприкметники, які використовуються атрибутивно. До таких дієслів належать *hebben* (мати), *weten* (знати) і *kennen* (бути знайомим з).

II) Інтранзитивні дієслова.

Оскільки дієприкметники минулого часу, утворені від транзитивних дієслів можуть вживатися в атрибутивній позиції, тільки якщо ядро словосполучення відповідає прямому додатку, то можна зробити припущення, що дієприкметники минулого часу утворені від неперехідних дієслів не можуть вживатися атрибутивно, що і видно із прикладу (2b):

(2) a) De jongen huilde de hele rit. *Хлопчик плакав всю дорогу;*

b) De gehuilde jongen*;

c) De huilende jongen links kreeg de roe in zijn schoen. *Хлопчикові, який плакав, до черевика потрапив сучок.*

В той же час дієприкметник теперішнього часу від інтранзитивного дієслова *huilen* в цій же позиції цілком прийнятний.

III) Амбітранзитивні дієслова.

Амбітранзитивними називаються дієслова, які можуть бути одночасно інтранзитивними і транзитивними, як це видно з наступних прикладів:

(3) a) Ik kook aardappelen en groenten meestal in de snelkookpan.

Я завжди варю картоплю в пароварці;

b) Als de aardappelen koken, voeg ui en wortelen. *Поки картопля вариться, додайте цибулю і моркву;*

(4) a) Ik schreef een brief aan haar en wist niet of ik het antwoord zou kregen. *Я написав їй листа, не знаючи, чи отримаю відповідь;*

b) Soms schrijf ik de hele dagen en soms kan ik de hele weken niets schrijven. *Іноді я пишу цілими днями, а іноді цілими тижнями не можу написати жодного рядка.*

В прикладах (3a) і (4a) йдеться про транзитивні дієслова, а в прикладах (3b) і (4b) – про інтранзитивні. При цьому в прикладі (3) об'єкт транзитивного дієслова (3a) виступає як суб'єкт інтранзитивного дієслова (3b). Такі дієслова називають регулярними амбітранзитивними дієсловами, а їхній інтранзитивний варіант – неакузативними дієсловами. В прикладі (4) дієслово *schrijven* використовується і в реченні (a), і в реченні (b) з тим самим суб'єктом. Ці дієслова отримали назву нерегулярних амбітранзитивних, а їхній інтранзитивний варіант – неергативних дієслів.

При атрибутивному використанні дієприкметника теперішнього часу, утвореного від неакузативного дієслова, ядро іменникової групи в (5) відповідає суб'єкту в (3b). Дієприкметник, утворений від неергативного дієслова функціонує так само. Ядро іменникової групи в (6), де використовується дієприкметник теперішнього часу, також відповідає суб'єкту в (4b). Що стосується дієприкметника минулого часу, то в атрибутивній позиції можливе використання лише дієприкметника, утвореного від неакузативного дієслова. Приклад (8) неможливий.

(5) Kokende aardappelen moet je beter niet roeren. *Картоплю, що вариться, краще не перемішувати;*

(6) Onder het boom zat een schrijvende man. *Під деревом сидів чоловік, який писав;*

(7) In gekookte aardappelen zit echter geen grammetje vet. *У вареній картоплі не має ні граму жиру.*

(8) Een geschreven man*

В нідерландській мові протиставлення неакузативних і неергативних дієслів має велике значення. Неакузативні дієслова відрізняються від інших інтранзитивних дієслів тим, що їхній суб'єкт є одночасно «прихованим» об'єктом дії, яку вони виражають. Іншими словами, він не є виконувачем дії, вираженої відповідним дієсловом. Ця характеристика впливає на вибір допоміжного дієслова *hebben* або *zijn* при утворенні перфекту. Неергативні дієслова утворюють перфект за допомогою *hebben*, а неакузативні – за допомогою *zijn*:

(9) Ik heb de hele dag geschreven maar het is niet goed geworden. *Я цілий день писав, але нічого не вийшло;*

(10) De aardappelen zijn gekookt en we kunnen aan tafel gaan zitten.

Картопля зварилася, і ми можемо йти за стіл.

В нідерландській мові є також приклади того, що деякі дієслова можуть бути одночасно і неергативними, і неакузативними.

(11) Anneloes zit de hele dag thuis en wacht op de brief. *Аннелус сидить цілими днями вдома і чекає листа;*

(12) Deze stoel zit goed. *На цьому стільці добре сидіти.*

В прикладі (11) показано вживання неергативного дієслова *zitten* (сидіти), а в прикладі (12) те саме дієслово використовується як неакузативне, оскільки зрозуміло, що суб'єкт в цьому випадку ніяку дію не виконує, що і видно з перекладу. На відміну від інших неакузативних дієслів, воно не утворює ані дієприкметника теперішнього, ані дієприкметника минулого часу.

Своєрідністю відмічене також функціонування дієслів на позначення психічного стану. Дієприкметники, утворені від дієслів психічного стану, поводять себе так само, як дієприкметники, утворені від перехідних дієслів. Дієприкметник теперішнього часу в словосполученні характеризує іменник, який відповідає суб'єкту, а дієприкметник минулого часу – іменник, який відповідає об'єкту, що і показано в наступних прикладах:

(13) a) Deze argumentatie overtuigt de rechter echter niet. *Ця аргументація не переконує суддю;*

b) Wij sluiten ons aan bij de overtuigende argumentatie van

Doernberg.

Ми згодні з переконливою аргументацією Дурнберга;

c) Hamel Bruyninx, de overtuigde aanhanger van de leer van Calvijn.

Гамель Брейнікс, переконаний послідовник вчення Кальвіна;

d) Ik kan niet zeggen dat uw argument erg overtuigend is. *Не можу сказати, що Ваш аргумент переконливий.*

Однак, на відміну від інших перехідних дієслів, дієприкметники теперішнього часу, утворені від дієслів на позначення психічного впливу, можуть використовуватися в предикативній позиції, як показано в прикладі (13d) До того ж і в в предикативній, і в атрибутивній позиції вони мають не дієслівне, а виключно прикметникове значення.

Таким чином, клас дієслів в нідерландській мові не піддається чіткому розбиттю на підкласи транзитивних і інтранзитивних дієслів, оскільки між ними існує проміжний підклас амбітранзитивних дієслів, які поєднують особливості двох інших типів дієслів. Існує також багато винятків, коли дієслова одного підкласу функціонують подібно до дієслів іншого підкласу, утворюючи містки між дієсловами транзитивними і інтранзитивними, неергативними і неакузативними.

Однак у функціонуванні дієприкметників можна виділити певні закономірності. Дієприкметники минулого часу утворені від усіх типів дієслів можуть вживатися в предикативній позиції, але тільки тоді, коли вони утворені від транзитивних і неакузативних дієслів, ці дієприкметники можуть мати прикметникове значення. В атрибутивній позиції не використовуються дієприкметники минулого часу, утворені від інтранзитивних дієслів, за винятком дієприкметників, утворених від неакузативних дієслів. Це пояснюється тим, що від неакузативних дієслів утворюються дієприкметники минулого часу, які позначають стан, набутий певним об'єктом, в результаті виконання дії. На відміну від інших інтранзитивних дієслів, суб'єкт неакузативного дієслова є водночас і його «прихованим» об'єктом. Дієприкметники теперішнього часу зазвичай не мають прикметникового значення, тобто завжди позначають дію, а не стан, і використовуються лише в атрибутивній позиції. Виключення складають дієприкметники теперішнього часу, утворені від перехідних дієслів на позначення психічного стану. Вони можуть використовуватися не тільки в атрибутивній, але й у предикативній позиції, при цьому в обох випадках вони мають виключно прикметникове значення. У подальшому вважаємо за потрібне глибше дослідити зв'язок між дієсловами і похідними від них дієприкметниками, оскільки саме походження дієприкметників від дієслів різних структурно – семантичних класів багато в чому зумовлює особливості їхнього вживання у реченні. Також видається доцільним проаналізувати походження й еволюцію дієприкметників у германських мовах у порівнянні зі слов'янськими.

Література:

1. Вихованець І. Р. Частини мови в семантико – граматичному аспекті / Вихованець І. Р. – К. : Наукова думка, 1988. – 256 с.
2. Вихованець І. Р. Теоретична морфологія української мови: Академічна граматики української мови / І. Р. Вихованець, К. Городецька; [за ред. І. Р. Вихованця]. – К. : Пульсари, 2004. – 400 с.
3. Гнатюк Г. М. Дієприкметник в сучасній українській літературній мові / Гнатюк Г. М. –К. : Наукова думка, 1982. – 248 с.
4. Грищенко А. П. Дієслово / А. П. Грищенко // Сучасна українська літературна мова – К. : Вища школа, 2002. – С. 360-399.
5. Жовтобрюх М. А. Курс сучасної української літературної мови / Жовтобрюх М. А. – К. : Вища школа, 1965. – 422 с.
6. Залозний П. Кортока граматики української мови / Залозний П. – Полтава, 1906. – 63 с.
7. Іл'їнський Г. А. Праслов'янська граматики / Іл'їнський Г. А. – Ніжин, 1916. – 536 с.
8. Коцовський В. Методична граматики руської мови / В. Коцовський, В. Огоновський І. – Львів, 1904. – 98 с.
9. Курило О. Початкова граматики української мови / Курило О.; [Підготовка до друку, вступна стаття і примітки Д. Бучка]. – Тернопіль : Підручники і посібники, 2007. – 184 с.
10. Кучеренко І. К. Теоретичні питання граматики української мови: Морфологія / Кучеренко І. К. – Вінниця : Поділля, 2003. – 463 с.
11. Русанівський В. М. Дієслово / В. М. Русанівський // Сучасна українська літературна мова – К. : Наукова думка, 1969. – 583 с.
12. Смаль-стоцький С. Граматики руської мови / С. Смаль-стоцький, Т. Гартнер. – Відень, 1914. – 200 с.
13. Смотрицький М. Граматики словенскія правильное сунтагма 1619 / Смотрицький М. – К. : Наукова думка, 1979. – 502 с.
14. Ужевич І. Граматики словенская 1643 / Ужевич І. – К. : Наукова думка, 1970. – 459 с.
15. Haeseryn W. Algemene Nederlandse Spraakkunst / W. Haeseryn, K. Romijn, G. Geerts, J. de Rooij, M.C. van den Toorn – Tweede, geheel herziene druk – Groningen : Martinus Nijhoff uitgevers, 1997. – 1717 b.
16. Hertog den C.H. Nederlandsche spraakkunst. Handleiding ten dienste van aanstaande (taal)onderwijzers / Hertog den C.H. – Amsterdam : W. Versluys, 1903. – 345 b.
17. Lambert ten Kate Hz. Aenleiding tot de kennisse van het verhevene deel der Nederduitsche sprake / Lambert ten Kate Hz.; [fotomechanische herdruk van uitgave 1723]. – Alphen aan den Rijn : Repro-Holland BV, 2001. – 345 b.
18. Toorn van den M.C. Nederlandse grammatica / Toorn van den M.C. – Groningen : Wolters-Noordhoff, 1984. – 457 b.
19. Vooyo de C. G. N. Nederlandse spraakkunst / Vooyo de C.G.N. – Groningen : J. B. Wolters, 1967. – 412 b.
20. Weiland P. Nederduitsche spraakkunst / Weiland P. – Amsterdam : Johannes Allart, 1805. – 215 b.